

ΤΟ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΚΟΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΤΩΝ ΣΥΖΥΓΩΝ ΕΠΙ ΑΤΕΚΝΟΥ ΓΑΜΟΥ ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΑΡΟΝ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 18^{ΟΝ} ΑΙΩΝΑ* ΥΠΟ ΙΑΚΩΒΟΥ Τ. ΒΙΣΒΙΖΗ

Ἐκ τῶν ἐρωτημάτων τῆς ὑπ' ἀρ. 330 τῆς 22 Μαρτίου 1833 Ἐγκυκλίου τοῦ Ὑπουργείου Δικαιοσύνης πρὸς τοὺς Εἰρηνοδίκας καὶ Δημογέροντας περὶ τῶν κατὰ τόπους κρατούντων ἐθίμων, τὸ 4^{ον} ἀφεώρα εἰς τὸ κληρονομικὸν δικαίωμα τῶν συζύγων ἐν περιπτώσει ἀτέκνου γάμου¹. Εἰς τὴν Ἐγκύκλιον ταύτην ὁ Εἰρηνοδίκης μετὰ τῶν Δημογερόντων τῆς Πάρου ἀπήντησαν διὰ τῆς ὑπ' ἀρ. 93 τῆς 5 Μαΐου 1833 ἀναφορᾶς των² ὡς ἑξῆς: «Γ'. Εἰς τὸ 4 ζήτημα ἡ συνήθεια ἀπ' ἀρχῆς ἐπεκράτει ἕως τὸ 1790 = ἔτους εἰς τὸ νὰ καρποῦται τὸ ἐπιζῶν μέρος τοῦ ἀτέκνου ἀνδρογύνου τὴν περιουσίαν τοῦ ἀδιαθέτου ἀποθανόντος συζύγου ἕως οὗ δευτεροῦπανδρευθῇ ἢ ἀποθάνῃ εἰς τὴν χηρείαν, ὅτε διὰ νὰ ἐπιστρέφεται ἡ περιουσία τοῦ προαποθανόντος εἰς τοὺς προσιμωτέρους³ κατὰ βαθμὸν συγγενεῖς. Ἀπὸ δὲ τοῦ 1790 ἔτους ἕως σήμερον ἔγινεν ὡς νόμος ἐκ συνηθείας τὸ νὰ λαμβάνῃ μόνον τὸ ἐπιζῶν μέρος ἐν ἑκ τῶν ἐπὶ κατὰ δεσποτείαν ἀφ' ὅλης τῆς κινητῆς καὶ ἀκινήτου περιουσίας τοῦ ἀποθανόντος (ἐξαιρεθέντων πρῶτον τῶν χρεῶν καὶ τῆς ψυχῆς τῶν ἐξόδων), τὴν δὲ λοιπὴν περιουσίαν οἱ προσιμώτεροι, ὡς εἴρηται, συγγενεῖς».

Τὴν ἀπάντησιν ταύτην συνοψίζοντες οἱ Καλλιγᾶς καὶ Χρυσανθόπουλος ἀναφέρουν, ὁ μὲν πρῶτος⁴, ὅτι «εἰς Πάρου καὶ Ἀντίπαρον μέχρι τοῦ 1790 ἐλάμβανεν ὁ ἐπιζῶν σύζυγος ἐξ ἀτέκνου γάμου τὴν ἐπικαρπίαν τῆς περιουσίας τοῦ ἀποβιώσαντος καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς χηρείας του. Ἐκτοτε ὁμως λαμβάνει μόνον τὸ $\frac{1}{7}$ κατὰ κυριότητα» ὁ δὲ δεύτερος⁵, ὅτι «ὁ ἐπιζῶν σύζυγος, ἐνόσω δὲν ἔλθῃ εἰς δεύτερον γάμον, λαμβάνει τὰς ὠφελείας τῆς περιουσίας τοῦ ἀποθανόντος».

* Ἐν τέλει τῆς παρούσης μελέτης δημοσιεύομεν ἐν παραρτήματι 34 ἔγγραφα, ἐκ νοταριακῶν κωδίκων τῆς Πάρου, ἀποκειμένων εἰς τὰ Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους.

¹ Ι. ΒΙΣΒΙΖΗ, Τὰ ἐρωτήματα τοῦ Ὑπουργείου τῆς Δικαιοσύνης τοῦ ἔτους 1833 περὶ τῶν νομικῶν ἐθίμων καὶ αἱ ἐπ' αὐτῶν ἀπαντήσεις τῶν τοπικῶν ἀρχῶν, εἰς Ἑπειροίδα τοῦ Ἀρχείου τῆς Ι.Ε.Δ., 3 (1950), 161 (καὶ εἰς ἀνάτυπον).

² Βλ. τὴν Ἀπάντησιν ταύτην ἐνθ' ἀν., 7 (1957), 14 ἐπ. (καὶ εἰς ἀνάτυπον).

³ Προσιμώτεροι = πλησιέστεροι, ἐκ τοῦ ἰταλ. *prossimo*.

⁴ Περὶ Ἐθίμων § 73, ἐν Μελέταις Α' (Ἀθ. 1899), σ. 216. ΖΕΠΩΝ, J.G. - R., VIII, 484-5.

⁵ Συλλογὴ τοπικῶν τῆς Ἑλλάδος συνηθειῶν (Ἀθῆναι, 1853), 12.

Παρά τὴν ὑπάρχουσαν ὁμῶς διαβεβαίωσιν τοῦ Εἰρηνοδίκου Πάρου, ὅτι διὰ τὴν κατάρτισιν τῆς Ἀπαντήσεως ταύτης ἐλήφθη πᾶσα πρόνοια, ὥστε νὰ εἶναι ἀκριβής, διότι, πρὶν συνταχθῇ, συνεκλήθησαν εἰς σύσκεψιν καὶ ἠρωτήθησαν οἱ δημογέροντες καὶ πρόκριτοι ὅλων τῶν χωρίων τῆς Πάρου καὶ Ἀντιπάρου καὶ συνεφώνησαν ἐπ' αὐτῆς ¹, ἠθέλησα νὰ ἐλέγξω ταύτην καὶ νὰ πληροφορηθῶ καὶ ἄλλοθεν τὶ ἴσχυεν ἐν Πάρῳ ἐπὶ τοῦ περὶ οὗ πρόκειται θέματος τοῦ κληρονομικοῦ δικαίου ². Διότι τὸ ἐν τῇ Ἀπαντήσει τῶν δημογερόντων ἀναφερόμενον, ὅτι ὁ ἐπιζῶν σύζυγος εἰς τὴν περίπτωσιν ἀτέκνου γάμου ἐλάμβανε κατὰ κυριότητα τὸ $\frac{1}{7}$ τῆς περιουσίας τοῦ ἀποβιώσαντος μ' ἐξένισε, καθόσον οὔτε τὸ Ὀθωμανικὸν δίκαιον ἀπονέμει εἰς τὸν ἐπιζῶντα σύζυγον τοιοῦτον ποσοστὸν ἐπὶ τῆς κληρονομίας τοῦ συζύγου ³, οὔτε ἀπήντησα εἰς ἄλλην νῆσον τοῦ Αἰγαίου παρόμοιον ἔθιμον ⁴.

Κατὰ τὴν γενομένην ἔρευνάν μου ἀνεῦρον πιστοποιητικὸν τῆς νοταρίας Παροικίας, Πάρου ὑπὸ ἡμερομηνίαν 30 Δεκεμβρίου 1825 ⁵, ἐπιβεβαιωμένον ὑπὸ τῶν προϋχόντων Παροικίας, Πάρου, σύμφωνα πρὸς τὴν ἀνωτέρω Ἀπάντησιν τῶν δημογερόντων. Ἐπίσης τὴν ἀπὸ 18 Δεκεμβρίου 1822 ἀπόφασιν τοῦ Ἀντε-

¹ Ὑπ' ἀρ. 27 τῆς 8 Ἀπριλίου 1833 ἔγγραφον τοῦ Εἰρηνοδίκου Πάρου καὶ Ἀντιπάρου δημοσιευθὲν ὑπ' ἐμοῦ, ἐνθ' ἀν., *Ἐπετηρίς Α.Ι.Ε.Δ.*, 7 (1957), 14 ὑποσ. 1.

² Εἶναι γνωστὸν, ὅτι αἱ ἀπαντήσεις τῶν δημογερόντων τῶν διαφόρων μερῶν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὰ ἑρωτήματα τοῦ Ὑπουργείου τῆς Δικαιοσύνης περὶ τῶν κατὰ τόπους κρατούντων ἐθίμων δὲν διακρίνονται, κατὰ κανόνα, ἐπὶ ἀκριβεῖα. Πλεῖσται ἐξ αὐτῶν εἶναι ἀτελεῖς καὶ πεπλανημέναι ἐξ ἀμαθείας, ἐνίοτε ὁμῶς καὶ σκοπίμως ἀνακριβεῖς, διότι τινὲς ἐκ τῶν συνταξάντων αὐτὰς ἐπεδίωκον καὶ ἐνόμιζον ὅτι οὕτως ἐξυπηρέτουν ἴδια συμφέροντα (Γ. Λ. ΜΑΟΥΡΕΡ—μεταφρ. Εὐ. Καραστάθη καὶ Χρ. Πράτσια—*Ὁ Ἑλληνικὸς Λαός*, Β' (Ἀθήναι, 1943), 289.

³ Καὶ ὁ Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ, ἐνθ' ἀν., σελ. 199, ἀδυνατεῖ νὰ προσδιορίσῃ πόθεν προῆλθεν ἡ ἀναλογία τοῦ $\frac{1}{7}$. Κατὰ τὸ Ὀθωμανικὸν δίκαιον, μὴ ὑπαρχόντων τέκνων, ὁ μὲν σύζυγος κληρονομεῖ τὸ $\frac{1}{2}$ τῆς περιουσίας τῆς συζύγου, ἡ δὲ σύζυγος κληρονομεῖ τὸ $\frac{1}{4}$ τῆς περιουσίας τοῦ συζύγου (Δ. Ν. ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΥ (Δημήτογλου), *Ἱερονομικὸν κληρονομικὸν τῶν Μωαμεθανῶν δίκαιον* Φεράϊς (Ἀθήναι, 1915) 33. J. D. LUCIANI, *Traité des successions musulmanes (ab intestat)* (Paris, 1890), 211. Δ. ΓΚΙΝΗ, *Ἀνέκδοτον ἐγχειρίδιον περὶ τῆς ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομικῆς διαδοχῆς κατὰ τὸ Ὀθωμανικὸν δίκαιον* (ἀνάτυπον ἐκ τοῦ ΚΖ' (1957) τόμου τῆς *Ἐπετηρίδος Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*), 279 ἀρ. 6.

⁴ Περὶ τοῦ ποσοστοῦ τοῦ $\frac{1}{7}$ εἰς τὴν Πελοπόννησον βλ. Π. ΚΑΛΛΙΓΑ, ἐνθ' ἀν., σελ. 216. Ὁ Δ. ΓΚΙΝΗΣ, ἐνθ' ἀν., 277, 278, θεωρεῖ, ἀδικαιολογήτως, ὅτι τὸ ποσοστὸν τοῦτο ὀφείλεται εἰς ἐπίδρασιν τοῦ Ὀθωμανικοῦ δικαίου τῆς ἐξ ἀδιαθέτου διαδοχῆς.

⁵ Τοῦτο δημοσιεύομεν ἐν Παραρτήματι ὑπὸ τὸν ἀρ. 25.

παρχικοῦ Κριτηρίου Πάρου¹, τὴν δημοσιευμένην ὁμοίαν τῆς 24 Αὐγούστου 1823², ὡς καὶ ἀνέκδοτον ἀπόφασιν τῆς 24 Αὐγούστου 1827 τῶν δημογερόντων Παροικίας, αἵτινες ἐφαρμόζουν ὡς ἐπικρατοῦσαν εἰς τὴν νῆσον ταύτην συνήθειαν, τὸ νὰ λαμβάνῃ ὁ ἐπιζῶν σύζυγος τὸ ἑπταμοῖριον κατὰ κυριότητα ἐκ τῆς κληρονομίας τοῦ ἀποβιοῦντος συζύγου. Τέλος δὲ εἰς νοταριακὴν προᾶξιν διανομῆς κληρονομίας τοῦ ἔτους 1824 ἐμφανίζεται ὁ ἐπιζῶν σύζυγος λαμβάνων τὸ $\frac{1}{7}$ τῆς κληρονομίας τῆς συζύγου «καὶ ἐπικρατοῦσαν παλαιὰν συνήθειαν»³.

Ἐξ ἄλλου ὅμως ὑπάρχει ἐκδεδομένη ἀπόφασις τῶν δημογερόντων τῆς κομποπόλεως Ναούσης, Πάρου, τοῦ ἔτους 1824⁴, ἣτις ἀποφαίνεται ὡς ἑξῆς: «... ἀκολουθοῦντες τὴν ἀνέκαθεν παλαιὰν συνήθειαν τῆς νήσου μας, τὴν ὁποίαν καὶ αἱ πέριξ ἡμῶν νῆσοι ὡς νόμον ἐπιχειροῦσι ἵνα ὁποῖαν θάτερος τοῦ ἀνδρογύνου τελευτήσῃ ἄκληρος, ὁ ζῶν νέμεται τοὺς καρποὺς ἀπάσης τῆς περιουσίας τοῦ τελευτικούτος, ἄχρι οὗ μένει ἀνύπανδρος. Ἀποφασίζουσιν ὅτι ὁ ἐντιμώτατος ἅγιος χαρτοφύλαξ Ἀγούρος, ἱερομένος μάλιστα τυχόν, καὶ μὴ δυνάμενος δευτεροῦπανδρευθῆναι δικαιοῦται ἀνινοχλήτως νὰ νέμεται τοὺς καρποὺς ὅλων τῶν πραγμάτων τῆς μακαρίτισσας πρεσβυτέρας του Βιολετινακίου, ἕως ὅτου ζῇ, χωρὶς νὰ ἡμπορῇ νὰ φθείρῃ ἐξ αὐτῶν ἄχρι καὶ τοῦ ὀβολοῦ, διὰ νὰ μείνῃ σῶα καὶ ἀπαρამείωτος. Μετὰ τὸν θάνατόν του ἡ περιουσία αὕτη εἰς τοὺς νομίμους πλησιαιτέρους συγγενεῖς τῆς πρεσβυτέρας του, πρὸς τοὺς ὁποίους νὰ ἀποδώσῃ ἤδη ὅλην τὴν κινητὴν αὐτῆς περιουσίαν, ἣτις δὲν δίδει εἰς αὐτὸν καρπὸν...».

Εἶναι προφανὲς ἡ ἀντίφασις ἀφ' ἑνὸς μὲν μεταξὺ τῆς Ἀπαντήσεως τῶν δημογερόντων τοῦ 1833, τῶν ἀποφάσεων τοῦ Ἀντεπαρχικοῦ Κριτηρίου Πάρου τοῦ 1822 καὶ 1823, τῆς νοταριακῆς πράξεως τοῦ 1824, τοῦ πιστοποιητικοῦ τῆς νοταρίας Παροικίας τοῦ 1825, ὡς καὶ τῆς ἀποφάσεως τῶν δημογερόντων τοῦ 1827, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῆς ἀποφάσεως τῶν δημογερόντων Ναούσης τοῦ 1824. Ὑπὸ τῆς τελευταίας ταύτης ἐφηρομόσθη ὡς ἰσχύον δίκαιον ἔθιμον, καθ' ὃ ἐπὶ λύσεως ἀτέκνου γάμου θανάτῳ περιέρχεται εἰς τὸν ἐπιζῶντα σύζυγον μόνη ἡ ἐπικαρπία τῆς ἀκινήτου περιουσίας τοῦ ἀποθανόντος, ἀποκαλεῖται δ' ἐν αὐτῇ τοῦτο ὡς ἀνέκαθεν παλαιὰ συνήθεια τῆς νήσου.

Σημειωτέον δ' ὅτι ἡ ἀπόφασις τῶν δημογερόντων τοῦ 1824 βεβαιοῖ, ὅτι ἡ ἀποδεκτὴ γενομένη παρ' αὐτῆς λύσις στηρίζεται εἰς παλαιὰν συνήθειαν, κρα-

¹ Παράρτημα ἀρ. 23.

² Αὕτη ἐδημοσιεύθη εἰς I. ΒΙΣΒΙΖΗ, Ἡ πολιτικὴ δικαιοσύνη κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν (Ἀθῆναι, 1941), 293 (ἀρ. ἐγγράφου 211).

³ Παράρτημα ἀρ. 24.

⁴ I. ΒΙΣΒΙΖΗ, ἔνθ' ἀν., 380-1, (ἀρ. ἐγγρ. 375). Βλ. προσέτι, αὐτόθι, σελ. 13 σημ. 2.

τουσαν ὄχι μόνον εἰς ὁλόκληρον τὴν νῆσον Πάρον, ἀλλ' ἀκόμη καὶ εἰς τὰς πέριξ αὐτῆς νήσους. Περιέργως, καὶ εἰς τὴν Ἀπάντησιν τοῦ 1833 ἀναφέρεται ρητῶς ὅτι αἱ ἐκτιθέμεναι ἐν αὐτῇ συνήθειαι ἐπικρατοῦν παρομοίως εἰς ὅλην τὴν ἐπαρχίαν Παραντιπάρου, προσέτι δὲ ὅτι διὰ τὴν κατάρτισιν τῆς Ἀπαντήσεως ταύτης συνῆλθον καὶ οἱ δημογέροντες Ναούσης¹, ἔτι δὲ ἡ νοταριακὴ πράξις τοῦ 1824² προέρχεται ἐκ Ναούσης ὥστε δὲν δικαιολογεῖται ἐκδοχὴ, καθ' ἣν ἄλλο ἔθιμον ἐκράτει εἰς τὴν Παροικίαν καὶ ἄλλο εἰς τὴν Νάουσαν, ἐκδοχὴ ἣτις καὶ ἄλλως θὰ ἦτο ἀπίθανος, δεδομένου ὅτι τὰ ἔγγραφα μας προέρχονται ἐξ ὅλων τῶν μερῶν τῆς νήσου, ἐξ ἄλλου δὲ ἡ Πάρος ἦτο νῆσος μικρὰ καὶ ὀλιγάνθρωπος, καὶ εἶναι δύσκολον νὰ ἐκράτει εἰς ἕκαστον χωρίον αὐτῆς ἄλλον δίκαιον. Κατ' ἀκολουθίαν, πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὅτι τὸ δίκαιον εἰς ὁλόκληρον τὴν νῆσον ἦτο ὁμοιόμορφον, ἐρωτᾶται δὲ ποῖον ἦτο τὸ πράγματι ἰσχύον.

Ἀτυχῶς, δὲν ἠδυνήθημεν ν' ἀνεύρωμεν οἵανδήποτε ἄλλην πληροφορίαν ἐπιβεβαιούσαν τὴν ἐν τῇ Ἀπαντήσει τοῦ 1833 ἀναφερομένην μεταβολὴν τοῦ ἐθιμικοῦ δικαίου τῆς νήσου κατὰ τὸ ἔτος 1790 εἰς τὸ περὶ οὗ πρόκειται θέμα. Εἰδικώτερον δέ, οὐδὲν νοταριακὸν ἔγγραφον ἐκ τῆς νήσου ἀναγόμενον εἰς τὸ χρονικὸν διάστημα τῶν ἐτῶν 1755 ἕως 1816 συνηντήσαμεν, πλὴν ἐνὸς τοῦ ἔτους 1808. Τὰ γνωστὰ εἰς ἡμᾶς τοιαῦτα ἔγγραφα εἶναι τῶν ἐτῶν 1716-1755, τὰ νεώτερα δέ, τῶν ἐτῶν 1816 καὶ ἐξῆς.

Ὅθεν, θὰ ἐξετάσωμεν τὸ ζήτημα βάσει τῶν εἰς τὴν διάθεσίν μας νοταριακῶν ἐγγράφων, τὰ ὅποια ἀποτελοῦν μίαν τῶν καλυτέρων πηγῶν γνώσεως τοῦ ἀγράφου ἐθιμικοῦ δικαίου. Διότι ταῦτα ἐγίνοντο μεταξὺ προσώπων, ἅτινα εἶχον συμφέρον καὶ ἐπεζητοῦν, ὅπως τὰ συνομολογούμενα εἶναι ἰσχυρὰ καὶ ἀπρόσβλητα, ἥτοι ἐπεδίωκον νὰ εἶναι σύμφωνα πρὸς τὸ κρατοῦν δίκαιον, συνετάσσοντο δὲ ὑπὸ τοῦ νοταρίου, ὅστις ἦτο, ὡς ἐκ τοῦ λειτουργήματός του, καὶ ὁ ἀρμοδιώτερος νὰ γνωρίζῃ τὸ ἰσχύον δίκαιον.

Τὰ κατὰ τὰ ἀνωτέρω γνωστὰ εἰς ἡμᾶς προικοσύμφωνα τῆς Πάρου τῶν ἐτῶν 1716-1755 δύνανται νὰ διακριθοῦν εἰς δύο κυρίως βασικοὺς τύπους.

Εἰς τὸν πρῶτον τύπον, τὸν καὶ συνηθέστερον, ὡς πρὸς τὴν τύχην τῶν προικῶν τῶν συζύγων (γυναικὸς καὶ ἀνδρός), διὰ τὴν περίπτωσιν λύσεως τοῦ γάμου θανάτῳ καὶ ἄνευ τέκνων, εὐρίσκομεν εἰς τὰ προικοσύμφωνα ταῦτα τὴν ἀκόλουθον ρήτραν: «*Εἰ δὲ πάλε καὶ τύχη θάνατος εἰς τὸ ἀναμεταξύν τως χωρὶς κληρονόμους, νὰ στρέφονται καὶ νὰ παραδίνονται τὰ ἄνωθεν ὀνοματισμένα προ-*

¹ Ἐπετηρὶς Α. Ι. Ε. Α., 7 (1957), 14, 15 ὑπόσημ.

² Παράρτημα ἀρ. 24.

κία ἀπὸ κεῖ ποὺ δίνονται, ἤγουν εἰς τοὺς πλέον πρόθιμους ἐδικούς». (Προικοσύμφωνον τῆς 13 Νοεμβρίου 1734)¹.

Ἡ ρήτρα αὕτη παρουσιάζεται εἰς ἄλλα προικοσύμφωνα τοῦ ἰδίου τύπου ὑπὸ ἄλλην διατύπωσιν: «Εἰ δὲ καὶ τύχη θάνατος χωρὶς κληρονόμους νομίμους, τὰ ἐπιστρέφονται τὰ ἐδῶ πουργοδοτισμένα εἰς τοὺς ἐδικούς, ἀπ' ἐκεῖ ποὺ ἐδόθησαν, ξεκαθαρίζοντας ὅτι οἱ κληρονόμοι τως, ἤγουν τὰ παιδιά ποὺ μέλλει νὰ κάμουν νὰ εἶναι τοῦ νόμου, ἤγουν εἰς χρόνους ποὺ νὰ ἤμποροῦ νὰ κάνου ζάπι τὸ τίποτές τως· εἰ δὲ καὶ ἀποθάνου πάλε χωρὶς τὴν αὐτὴν ἡλικίαν, χωρὶς τὸ ζάπι, τὰ ἐπιστρέφονται ὁμοίου τρόπου ὡς τὸ παρὸν καβούλι». (Προικοσύμφωνον τῆς 18 Φεβρουαρίου 1738)². Προφανῶς, αἱ δύο αὗται ρήτραι παρουσιάζουν μεγάλην καὶ οὐσιώδη διαφορὰν. Κατὰ μὲν τὴν πρώτην, ἐὰν καθ' ὃν χρόνον λύεται ὁ γάμος δὲν ὑπάρχουν τέκνα, δηλαδὴ εἴτε δὲν ἐγεννήθησαν, εἴτε ἐγεννήθησαν ἀλλ' ἀπέθανον πρὸ τῆς λύσεως τοῦ γάμου, τὰ προικισθέντα εἰς τὸν ἀποθανόντα σύζυγον κληρονομοῦνται ἀπὸ τοὺς πλησιεστέρους συγγενεῖς, οὐδέποτε δὲ ἀπὸ τὸν ἐπιζῶντα σύζυγον.

Κατὰ τὴν δευτέραν δὲ διατύπωσιν τῆς ρήτρας, καὶ ἐὰν ὑπάρχουν τέκνα κατὰ τὴν λύσιν τοῦ γάμου, ἅτινα ὅμως ἀπέθανον ὕστερον ἐν ἀνηλικιότητι, πάλιν τὰ προικισθέντα περιέρχονται εἰς τοὺς πλησιεστέρους συγγενεῖς τοῦ ἀποθανόντος συζύγου, ὅχι δὲ εἰς τὸν ἐπιζῶντα γονέα ὡς κληρονόμον τοῦ ἀποθανόντος τέκνου. Μόνον δὲ εἰς τὴν περίπτωσιν θανάτου τοῦ τέκνου μετὰ τὴν ἐνηλικίωσίν του, κληρονομεῖ παρ' αὐτοῦ ὁ ἐπιζῶν γονεὺς καὶ τὴν προῖκα τοῦ προαποβιώσαντος συζύγου.

Αὗται εἶναι αἱ ὑπὸ τῶν συμβαλλομένων τιθέμεναι ρήτραι ἐν τῷ πρώτῳ τύπῳ τῶν προικοσυμφώνων.

Λαμβανομένου ὅμως ὑπ' ὄψιν, ὅτι αἱ περὶ τῆς τύχης τῆς προικὸς ἐθιμικαὶ διατάξεις δὲν ἀπετέλουν κανόνας δημοσίας τάξεως, ἀλλ' ἠδύναντο νὰ μεταβληθοῦν δι' ἀντιθέτου συμφωνίας τῶν συμβαλλομένων, ἐρωτᾶται τί ἴσχυεν ἐν ἐλλείψει εἰδικῆς συμφωνίας περὶ τῆς τύχης τῆς προικὸς; Ἐν ἄλλοις λόγοις, αἱ ἀνωτέρω παρατεθεῖσαι ρήτραι ἀπετέλουν τροποποίησιν τοῦ ἰσχύοντος δικαίου ἢ ἀπλῶς ἐπανάληψιν τῶν κρατουσῶν ἐθιμικῶν διατάξεων;

Ἀναμφιβόλως ἡ πρώτη ρήτρα, καθ' ἣν ἐν ἀνυπαρξίᾳ τέκνων κατὰ τὴν λύσιν τοῦ γάμου ἡ προῖξ τοῦ ἀποθανόντος συζύγου περιέρχεται εἰς τοὺς πλησιεστέρους συγγενεῖς του, καὶ ὅχι εἰς τὸν ἐπιζῶντα σύζυγον, δὲν ἀποτελεῖ παρὰ

¹ Παράρτημα ἀρ. 10.

² Παράρτημα ἀρ. 14.

ἐπανάληψιν κανόνος τοῦ ἰσχύοντος δικαίου. Τοῦτο μαρτυρεῖται ρητῶς εἰς τὰ ἔγγραφα. Εἰς πλεῖστα προικοσύμφωνα περιέχοντα τὴν ρήτραν ταύτην προστίθεται, ὅτι συμφωνεῖται τοῦτο «κατὰ τὴν συνήθειαν τοῦ τόπου μας». (Προικοσύμφωνον τῆς 3 Φεβρουαρίου 1737¹), «Κατὰ τὰ ἥθη τοῦ τόπου μας» (Προικοσύμφωνον τῆς 8 Ἀπριλίου 1738²). Ἔτι δὲ ὑπάρχουν νοταριακὴ πρᾶξις τῆς 4 Δεκεμβρίου 1733³ ὁρίζουσα τὴν ἐπιστροφὴν προικὸς πρὸς τὸν συστήσαντα τὴν προῖκα τῆς ἀποθανούσης συζύγου, εἰς ἣν ρητῶς ἀναφέρεται ὅτι τοῦτο γίνεται «κατὰ τὴν συνήθειαν τοῦ τόπου μας», ὥς καὶ τὸ ἀπὸ 24 Ἰανουαρίου 1716 [1717] προσύμφωνον συστάσεως προικὸς⁴.

Ὡς πρὸς τὴν δευτέραν ὁμῶς ρήτραν, καθ' ἣν καὶ ὑπάρχοντος τέκνου κατὰ τὴν λύσιν τοῦ γάμου, ἀλλ' ἀποθνήσκοντος μετ' αὐτὴν ἐν ἀνηλικότητι, πάλιν ἡ προῖξ τοῦ θανόντος γονέως δὲν κληρονομεῖται ἀπὸ τὸν ἐπιζῶντα σύζυγον ὡς κληρονόμον τοῦ μεταποβιούντος τέκνου των, ἀλλὰ ἀπὸ τοὺς πλησιεστέρους συγγενεῖς τοῦ προαποβιώσαντος γονέως, ἐκ τῶν γνωστῶν εἰς ἐμὲ ἐγγράφων δὲν δύναται νὰ ἐξαχθῇ ἀναμφισβητήτως, ἐὰν ἡ ρήτρα αὕτη ἀποτελῇ ἐπανάληψιν τοῦ κρατοῦντος δικαίου ἢ, τοῦναντίον, τροποποιήσιν αὐτοῦ.

Ἀποκλίνομεν εἰς τὴν γνώμην, ὅτι πρόκειται περὶ τροποποιήσεως τοῦ κρατοῦντος εἰς τὴν νῆσον ἐθιμικοῦ δικαίου, καθ' ὃ κατὰ τὴν λύσιν τοῦ γάμου θανάτῳ, ὑπάρχοντος τέκνου, ὅπερ μετέπειτα ἀποθνήσκει ἐν ἀνηλικότητι, κληρονομεῖ αὐτὸ ὁ ἐπιζῶν γονεὺς του καὶ κατὰ τὴν κληρονομικὴν του περιουσίαν, τὴν ἀποτελοῦσαν ποτὲ προῖκα τοῦ προαποβιώσαντος γονέως του (γονικὴν). Ἐν ἄλλοις λόγοις, ὁ ἐπιζῶν σύζυγος κληρονομεῖ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἐμμέσως (διὰ τοῦ τέκνου) τὴν προῖκα τοῦ ἀποθανόντος συζύγου.

Ἀγόμεθα εἰς τὴν λύσιν ταύτην ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι εἰς τὴν ρήτραν τοῦ ἀνωτέρω ἀπὸ 18 Φεβρουαρίου 1738 προικοσυμφώνου⁵ ὑπάρχει ἡ φράσις «*νὰ ἐπιστρέφονται ὁμοίου τρόπου ὡς τὸ παρὸν καβούλι*». Καβούλι σημαίνει ἐνταῦθα ἔγγραφος συμφωνία. Δηλαδή, τοῦτο θὰ ἰσχύσῃ διότι συνεφωνήθη ρητῶς. Ὅμοίως καὶ εἰς τὸ ἀπὸ 4 Νοεμβρίου 1751⁶ προικοσύμφωνον ἀναφέρεται «... *τυγχαινόντας θάνατος χωρὶς παιδιὰ καὶ τὰ παιδιὰ νόμου ἡλικίας, πάλι κατὰ τὸ καβούλι τως τὰ αὐτὰ καλὰ καὶ προυκοδοτισμένα νὰ ἐπιστρέφονται εἰς τοὺς πλέον προθυμωτέρους*

¹ Παράρτημα ἀριθ. 11.

² Παράρτημα ἀριθ. 15.

³ Παράρτημα ἀριθ. 8.

⁴ Παράρτημα ἀριθ. 1.

⁵ Παράρτημα ἀριθ. 14.

⁶ Παράρτημα ἀριθ. 18.

ἐδικοῦς ἀπὲ ἐκεῖ πὺν ἐδόθησαν». Ἐὰν καὶ ἡ ρήτρα αὕτη ἀπετέλει ἐπανάληψιν τοῦ κρατοῦντος δικαίου, εἶναι λογικὸν ἀντὶ τοῦ *καβούλι* νὰ ὑπῆρχεν ἡ φράσις «κατὰ τὴν συνήθειαν τοῦ τόπου μας» ἢ ἄλλη ἰσοδύναμος, ὡς συμβαίνει εἰς τὴν πρώτην ρήτραν.

Εἶναι ἀληθές, ὅτι εὔρηται ἡ ἀπὸ 13 Ὀκτωβρίου 1733¹ συμφωνία γενομένη μετὰ τὴν λύσιν τοῦ γάμου θανάτῳ τῆς γυναικός, ἣτις ἀφῆκε τέκνον ἀνήλικον, μετὰ τοῦ πατρός της καὶ τοῦ ἐπιζῶντος συζύγου της, δι' ἧς μετὰ ἄλλων συμφωνοῦνται καὶ τὰ ἑξῆς: «... εἰ δὲ τὰ λοιπὰ κατὰ τὴν συνήθειαν τοῦ τόπου μας καὶ ὡς καλὸς καὶ τιμημένος χριστιανὸς ἂν τύχη καὶ τὸ παιδί ἀποθάνῃ, ὑπόσχεται ὁ προλεγόμενος *μασιρ* Ἀντιώνης <σύζυγος καὶ πατὴρ τοῦ τέκνου> νὰ τὰ ἐπιστρέφῃ ἀπὸ ἐκεῖ ὅπου τὸν ἐπούρκισα <πεθερὸν> εἰς πλεον πρόθυμο πρόσωπον».

Οὐχ ἦττον ὅμως, ἀφ' ἐνὸς μὲν ἡ σαφὴς διατύπωσις τῶν ἀνωτέρω δύο προικοσυμφώνων, ὅτι ἡ ρήτρα αὕτη εἶναι «*καβούλι*», ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ὑπάρχουσα ἐν τέλει τῆς πράξεως ταύτης βεβαίωσις, «ὅτι εἰς τέτοιον τρόπον ἐγίνει τὸ παρὸν θεληματικῶς καὶ χωρὶς βία κανενός», ἐπίσης καὶ ἡ φράσις «καὶ ὡς καλὸς καὶ τιμημένος χριστιανός» καθιστοῦν πιθανόν, ὅτι ἡ ἐν τῇ πράξει ταύτῃ προσθήκη «κατὰ τὴν συνήθειαν τοῦ τόπου μας» ἐτέθη μᾶλλον μὲ τὴν πρόθεσιν ἰσχυροποιήσεως τῆς συμβάσεως καὶ ὅχι ὅτι πράγματι τοιοῦτο ἦτο εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν καὶ τὸ κρατοῦν δίκαιον. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως καὶ ἡ ἐκδοχή, ὅτι εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην τὸ ἐθιμικὸν δίκαιον δὲν ἦτο σταθεροποιημένον, ἀλλ' ἐκυμαίνετο καὶ τὸ ζήτημα ἐστασιάζετο.

Κατὰ ταῦτα, μέχρι, τοῦλάχιστον, τοῦ ἔτους 1755, λυομένου θανάτῳ τοῦ ἀτέκνου γάμου, κατὰ τὸ κρατοῦν εἰς τὴν νῆσον Πάρον ἐθιμικὸν δίκαιον ὁ ἐπιζῶν σύζυγος, κατὰ κανόνα, δὲν ἐκληρονόμει τὸ ὅλον ἢ μέρος τῆς προικὸς τοῦ ἀποθανόντος συζύγου, εἴτε κατὰ κυριότητα εἴτε κατ' ἐπικαρπίαν².

Τὸν κανόνα τοῦτον ἔρχεται νὰ ἐπιβεβαιώσῃ πλήρως μία ἐξαίρεσις αὐτοῦ, μαρτυρουμένη σαφῶς ὑπὸ τῶν προικοσυμφώνων τῆς ἐποχῆς ταύτης.

Ἡ ἐξαίρεσις αὕτη ἀφορᾷ τοὺς γάμους εἰς τοὺς ὁποίους ὁ σύζυγος χειροτο-

¹ Παράρτημα ἀριθ. 18.

² Ἀντιθέτως εἰς τὴν Νάξον ἡ ἐπιζῶσα σύζυγος (ὅχι καὶ ὁ σύζυγος) εἶχε τὴν ἐπικαρπίαν τῆς προικὸς τοῦ ἀποβιοῦντος συζύγου. I. T. ΒΙΣΒΙΖΗ, Ναξιακὰ νοταριακὰ ἔγγραφα τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ Δουκάτου τοῦ Αἰγαίου (1538-1577), εἰς *Ἑπετηρίδα Α.Ι.Ε.Δ.*, 4 (1951) (καὶ εἰς ἀνάτυπον), 141 καὶ σημ. 3, ὡς καὶ τὰς αὐτόθι παραπομπάς. Τὸ δικαίωμα τοῦτο διετηρήθη καὶ μέχρι τῆς Ἀπελευθερώσεως (Ἐφ. Ἀθηνῶν 427/1901, Θέμις ΙΓ' 24). Βλ. καὶ Ἀπάντησιν τῶν δημογερόντων Νάξου εἰς τὰ Ἑρωτήματα τοῦ Ὑπουργείου τῆς Δικαιοσύνης 1833, εἰς *Ἑπετηρίδα Α.Ι.Ε.Δ.*, 3 (1950), 167.

νεῖται ἔπειτα κληρικός. Ἐάν, δηλαδή, ὁ σύζυγος χειροτονηθῇ μετὰ τὸν γάμον ἱερεὺς, τότε, λυομένου τοῦ ἄνευ τέκνων γάμου θανάτῳ, περιέρχεται εἰς τὸν ἐπιζῶντα σύζυγον ἡ ἐπικαρπία τῶν κληρονομιαίων πραγμάτων τοῦ ἀποβιώσαντος, εἰς τοὺς πλησιεστέρους δὲ συγγενεῖς τούτου μεταβαίνει μόνη ἡ ψιλὴ κυριότης. Τὴν ἐπικαρπίαν ὅμως ταύτην διατηροῦν, ἐὰν ἐπιζῶν εἶναι ὁ ἱερεὺς σύζυγος, ἐφ' ὅσον δὲν ἀποβάλλει τὸ ἱερατικὸν σχῆμα, ἐὰν δὲ ἐπιζῶσα εἶναι ἡ γυνή, ἐφ' ὅσον παραμένει ἐν χηρείᾳ. Ὑπὸ τῶν ὑπ' ὄψιν μας ἐγγράφων μαρτυρεῖται ρητῶς, ὅτι τοῦτο ἀποτελεῖ *ἐπικρατοῦσαν συνήθειαν* (Προικοσύμφωνα τῆς 11 Ὀκτωβρίου 1729¹, τῆς 30 Ἰουνίου 1739², τῆς 18 Μαΐου 1740³ καὶ ἄλλα). Ἐννοεῖται, ὅτι καὶ ἡ ἐξαίρεσις αὕτη τοῦ ἐθιμικοῦ δικαίου διὰ τοὺς ἱερεῖς δὲν ἦτο δημοσίας τάξεως, ἀλλ' ἠδύνατο νὰ τροποποιηθῇ δι' ἀντιθέτου συμφωνίας τῶν μερῶν. Οὕτως εἰς τὸ ἀπὸ 8 Ἰουλίου 1734 προικοσύμφωνον⁴.

Ἀνεξαρτήτως ὅμως τῆς ἐξαιρέσεως ταύτης, καὶ ἄλλοθεν ἐξάγεται, ὅτι ὁ ἐπιζῶν σύζυγος ἀτέκνου γάμου δὲν ἐλάμβανεν οὔτε τὴν ἐπικαρπίαν. Ὑπάρχει ἡ ἀπὸ 30 Ἰουλίου 1737⁵ ἀμοιβαία διαθήκη συζύγων, δι' ἧς εἰς τὸν σύζυγον ἀτέκνου γάμου ἀφίεται ὑπὸ τῆς συζύγου μόνη ἡ ἐπικαρπία τῆς ἀκινήτου περιουσίας τῆς. Ἐὰν ἐκ τοῦ νόμου εἶχε ταύτην ὁ σύζυγος, δὲν θὰ ὑπῆρχεν ἀνάγκη νὰ συνταχθῇ ἡ διαθήκη. Ταῦτα περὶ τῶν προικοσυμφώνων τοῦ πρώτου τύπου.

Εἰς τὰ προικοσύμφωνα τοῦ δευτέρου τύπου κατατάσσομεν ἐκεῖνα εἰς τὰ ὅποια οὐδεμία συμφωνία γίνεται περὶ τῆς τύχης τῆς προικὸς μετὰ τὴν λύσιν τοῦ γάμου. Ταῦτα κατὰ τὴν μέχρι τοῦ 1755 ἐποχὴν εἶναι τὰ ὀλιγαριθμότερα.

Δεῖγμα τοιούτου προικοσυμφώνου ἀποτελεῖ τὸ ἀπὸ 21 Ἰανουαρίου 1733 παρατιθέμενον⁶.

Βάσει τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων περὶ τῶν προικοσυμφώνων τοῦ πρώτου τύπου, πρέπει νὰ γίνῃ δεκτὸν ὅτι εἰς τὰ τοῦ δευτέρου τύπου ὑπονοεῖται, ὅτι θὰ κρατήσῃ ὅ,τι τὸ ἐθιμικὸν δίκαιον ὁρίζει, ἥτοι, ἐν ἐλλείψει τέκνων καὶ διαθήκης ἡ προῖξ τοῦ ἀποθνήσκοντος συζύγου κληρονομεῖται ἀπὸ τοὺς πλέον προθίμους συγγενεῖς αὐτοῦ, ὁ δὲ ἐπιζῶν σύζυγος οὐδὲν λαμβάνει ἐκ τῆς κληρονομίας ταύτης.

Παραμένει ὅμως μία οὐσιώδης διαφορὰ μεταξὺ τῶν προικοσυμφώνων τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου τύπου. Τοῦτέστιν, εἰς μὲν τὰ τοῦ πρώτου τύπου

¹ Παράρτημα ἀρ. 13.

² Παράρτημα ἀρ. 16.

³ Παράρτημα ἀρ. 17.

⁴ Παράρτημα ἀρ. 9.

⁵ Παράρτημα ἀρ. 13.

⁶ Παράρτημα ἀρ. 5.

ὁ προικισθεὶς σύζυγος δὲν ἠδύνατο νὰ διαθέσῃ ἐλευθέρως τὴν προῖκα του (ἐξαιρέσει ἀφεύκτου ἀνάγκης ἢ πολὺ μικροῦ μέρους διὰ ψυχικά), διὰ νὰ περιέλθῃ αὕτη ὑποχρεωτικῶς εἰς τὰ τέκνα του ἢ, ἐλλείψει τέκνων, εἰς τοὺς πλησιεστέρους συγγενεῖς τοῦ προικίσαντος. Ἐπὶ δὲ προικοσυμφώνου τοῦ δευτέρου τύπου ἐκράτουν διατάξεις τοῦ ἐθιμικοῦ κληρονομικοῦ δικαίου, καὶ ὁ προικισθεὶς ἠδύνατο διὰ πράξεων αἰτία θανάτου νὰ διαθέσῃ ἐλευθέρως πρὸς τρίτους τὰ εἰς αὐτὸν προικισθέντα ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει, ἐφ' ὅσον δὲν ὑπῆρχον ἐκ τοῦ γάμου τέκνα.

Τ' ἀνωτέρω ἐκτιθέμενα περὶ τῆς ἐλλείψεως, κατὰ κανόνα, ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομικοῦ δικαιώματος τῶν συζύγων, δὲν νομίζω ὅτι δύναται νὰ κλονίσῃ ὑπάρχουσα διαιτητικὴ ἀπόφασις τῆς 21 Μαρτίου 1731¹. Δι' αὐτῆς λύονται διάφοροι ἀμφισβητήσεις μεταξὺ τοῦ πενθεροῦ καὶ τοῦ συζύγου ὡς πρὸς τὴν προῖκα τῆς ἄνευ τέκνων ἀποβιώσας συζύγου, ἀποφασίζεται δὲ νὰ λάβῃ ὁ σύζυγος διὰ «κληρονομίαν καὶ μερίδι» τῆς ἀποθανούσης συζύγου 50 ριαλίων πρᾶγμα κατὰ πλήρη κυριότητα, ἔτι δὲ ὅλα τὰ εἰσοδήματα τῶν πραγμάτων των, καὶ ἐπιπρόσθετος 25 ριάλια διὰ γινόμενα παρ' αὐτοῦ ἔξοδα ἐπὶ μιᾷ προικώας οἰκίας καὶ ἐνὸς περιβολίου· ἡ δὲ ὑπόλοιπος προῖξ νὰ ἐπιστρέφεται εἰς τὸν πατέρα τῆς ἀποθανούσης. Δὲν δύναται δὲ ἡ ἀπόφασις αὕτη νὰ ἐπηρεάσῃ τὰ ἐκτεθέντα ἐπὶ τοῦ κρατοῦντος ἐπὶ τοῦ θέματος ἐθιμικοῦ δικαίου, διότι δὲν προκύπτει ἐξ αὐτῆς ὡς καὶ τοῦ συννυποσχετικοῦ, ποῖαι αἱ ὑπάρχουσαι διαφοραὶ μεταξὺ γαμβροῦ καὶ πενθεροῦ, κυρίως δὲ ἐὰν ἡ ἀποθανοῦσα σύζυγος ἀφῆκεν ἢ οὐ διαθήκη. Ἐπὶ πλέον δέ, εἶναι σαφές, ὅτι ἡ διαιτητικὴ αὕτη ἀπόφασις ἐξεδόθη ὑπὸ τῶν διαιτητῶν, ἀποφανθέντων κατὰ τὴν κρίσιν ἀγαθοῦ ἀνδρὸς καὶ ὅχι βάσει τοῦ ἰσχύοντος δικαίου. Καθόσον, καὶ ἐὰν τὸ κρατοῦν ἐθιμικὸν δίκαιον ἀνεγνώριζεν εἰς τὸν ἐπιζῶντα σύζυγον κληρονομικὸν δικαίωμα ἐπὶ τῆς προικὸς τοῦ ἀποβιώσαντος, τοῦτο θὰ συνίστατο ἢ εἰς τὴν ἐπικαρπίαν ἢ εἰς μέρος αὐτῆς κατὰ πλήρη κυριότητα, ποτὲ δὲ εἰς ἀμφοτέρα, ὡς πράττει ἡ ἐν λόγῳ διαιτητικὴ ἀπόφασις.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς προικώας περιουσίας τοῦ συζύγου.

Περὶ τῆς ἐξωπροίκου ὅμως περιουσίας, ἥτοι τῆς ἐπικτήτου τί ἐκράτει;

Καὶ ἐν Πάρῳ ὑφίστατο ἡ διάκρισις μεταξὺ γονικῆς καὶ ἐπικτήτου περιουσίας. Τοῦτο καταφαίνεται ὅχι μόνον ἐκ τῆς χρησιμοποίησεως τῶν ὅρων τούτων εἰς διαφόρους νοταριακὰς πράξεις, ἐξ ὧν παραθέτομεν ἐνδεικτικῶς τὴν ἀπὸ 24 Ἰανουαρίου 1716 (κατὰ τὸ βενετικὸν ἡμερολόγιον ἢ 1717 κατὰ τὸ καθ' ἡμᾶς) ὑπόσχεσιν συστάσεως προικὸς² καὶ τὴν ἀπὸ 23 Νοεμβρίου 1733 διαθήκην³, ἀλλὰ

¹ Παράρτημα ἀρ. 4.

² Παράρτημα ἀρ. 1.

³ Παράρτημα ἀρ. 7.

καὶ τῆς ἐμφανίσεως πρακτικῶν συνεπειῶν ἐξ αὐτῆς. Εἶναι προφανές, ὅτι ἡ εἰς τὰ προικοσύμφωνα τῆς νήσου ρήτρα περὶ τῆς ἐπιστροφῆς τῆς προικὸς εἰς τοὺς πλησιεστέρους συγγενεῖς τοῦ προικίζοντος, ἐν περιπτώσει λύσεως τοῦ γάμου θανάτῳ καὶ ἄνευ τέκνων, δὲν ἀποτελεῖ ἢ ἐφαρμογὴν τῆς διακρίσεως ταύτης τῆς περιουσίας καὶ τοῦ ἐκφράζοντος αὐτὴν ἀξιώματος *paterna paternis, materna maternis*¹. Πάντως ὅμως ἡ σημασία τῆς διακρίσεως ἐν Πάρῳ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἤρχισε ἐξασθενοῦσα πῶς, ὥς δεικνύει ἡ ἀνωτέρω ἀπὸ 23 Νοεμβρίου 1733 διαθήκη, δι' ἧς διατίθεται ἡ γονικὴ καὶ ἡ ἐπίκτητος περιουσία, χωρὶς νὰ γίνε-ται διάκρισις τούτων ὡς πρὸς τὸν τρόπον διαθέσεως. Βαίνει δὲ ἐκλείπουσα κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19^{ου} αἰῶνος, εἰς τρόπον ὥστε ἡ Ἀπάντησις περὶ τῶν ἐθίμων τῆς Πάρου τοῦ ἔτους 1833 νὰ ἀγνοῇ τελείως τὴν διάκρισιν ταύτην.

Καὶ ἐπὶ τῆς ἐπικτήτου ὅμως περιουσίας δὲν ἀνευρίσκομεν εἰς τὴν νῆσον κατὰ τὴν ἐν λόγῳ ἐποχὴν κληρονομικὸν δικαίωμα ἐπικαρπίας τῶν συζύγων ἐκ τοῦ νόμου.

Ἐξ ἄλλου, καὶ ἡ κοινοκτημοσύνη μεταξὺ τῶν συζύγων δὲν ἐμφανίζεται εἰς τὴν Πάρον κατὰ τὸν 18^{ον} αἰῶνα, τοῦλάχιστον καὶ ἐξῆς. Εἰς οὐδὲν ἔγγραφον γίνεται νύξιν τις περὶ αὐτῆς. Τοῦναντίον, ἐκ τῶν ἐγγράφων συνάγεται ὅτι δὲν ἴσχυεν αὕτη. Οὕτως εἰς τὸ ἀπὸ 30 Μαρτίου 1737² δωρητήριον ὁ σύζυγος δωρεῖται εἰς τὴν σύζυγόν του ἐπίκτητον κατώγειον ὁλόκληρον. Ἐπίσης εἰς τὸ ἀπὸ 26 Ἰανουαρίου 1716 [1717] ἔγγραφον ἀγορᾶς³, περιέχον καὶ κληρονομικὴν σύμβα-σιν, δι' οὗ ἡ σύζυγος ἀγοράζει οἰκίας, ὑπόσχεται ἡ ἀγοράστρια τὰ ἐξῆς: «...τά-ζει καὶ ξεκαθαριστὰ ὁμολογᾷ τὰ <ἀγοραζόμενα> ὅμοια σπίτια νὰ τὰ προυκίζει τῶν μαιδιδῶν τῶνε· εἰ δὲ καὶ τύχη τῆς θάνατος δίχως νὰ ἔχουσι κληρονόμους, ἤγουν παιδία τοῦ ἀνδρός τῆς Σιλιβέστρου Γράση, νὰ εἶναι τοῦ ὁμοίου ἀνδρός τῆς Σιλιβέ-στρου, νὰ νὰ κἀνῃ ὡς θέλει καὶ βούλεται ὡσὰν μπράγματα ἐδικάν του». Προφανῶς, διότι ὁ σύζυγος δὲν εἶχεν ἐκ τοῦ νόμου δικαίωμά τι μετὰ τὴν λύσιν τοῦ γάμου ἐπὶ τῶν ἀγοραζομένων ἀκινήτων. Ἐὰν ὑφίστατο κοινοκτημοσύνη μεταξὺ τῶν συ-ζύγων ἐπὶ τῶν ἐπικτήτων, θὰ ὑπῆρχε δικαίωμα ἐπ' αὐτῶν τοῦ συζύγου καὶ θὰ παρεχωρεῖτο εἰς τοῦτον ὑπὸ τῆς ἀγοραστρίας συζύγου τὸ μὴ ἀνήκον εἰς αὐτὸν ἐκ τοῦ νόμου κατὰ τὴν λύσιν τοῦ γάμου μερίδιον, ὅχι δὲ ὁλόκληρα τὰ ἀγοραζό-

¹ Περὶ τῆς γονικῆς καὶ ἐπικτήτου περιουσίας καὶ τοῦ νομικοῦ ἀξιώματος *paterna paternis, materna maternis* βλ. Ι. ΒΙΣΒΙΖΗ, Δικαστικαὶ ἀποφάσεις τοῦ 17^{ου} αἰῶνος ἐκ τῆς νή-σου Μυκόνου, εἰς *Ἑπετηρίδα Α.Ι.Ε.Δ.*, 7 (1957) (καὶ εἰς ἀνάτυπον), 37 ἐπ.

² Παράρτημα ἀρ. 12.

³ Παράρτημα ἀρ. 2.

ιενά ακίνητα. "Αλλως δέ, ἐὰν ἴσχυεν, ἔπρεπε νὰ συναντήσωμεν εἰς τὰ γνωστά μας ἔγγραφα εἶδησιν τινα περὶ αὐτῆς ¹, ὅπερ δὲν συμβαίνει.

Καὶ ταῦτα μὲν ἀφοροῦν τὴν μέχρι τοῦ ἔτους 1755 ἐποχὴν.

Ἀπὸ δὲ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19^{ου} αἰῶνος καὶ μέχρι τοῦ ἔτους 1833 συναντῶμεν τὰ ἑξῆς: "Ὅπως καὶ κατὰ τοὺς πρὸ τοῦ ἔτους 1755 χρόνους, καὶ κατὰ τὴν πιστέραν ταύτην ἐποχὴν ἀπαντοῦν δύο βασικοὶ τύποι προικοσυμφώνων. "Ἦτοι, ἀπ' ἑνὸς μὲν προικοσύμφωνα περιέχοντα τὸν ὅρον ὅτι, ἐν ἐλλείψει τέκνων, θὰ περιέρχωνται τὰ προικιζόμενα εἰς τοὺς πλησιεστέρους συγγενεῖς τοῦ προικίζοντος μέρους (π. χ. προικοσύμφωνα, τῆς 1 Φεβρουαρίου 1809 ², τῆς 19 Ἀπριλίου 1826 ³ καὶ ἄλλα, ἔτι δὲ δύο τῶν ἐτῶν 1832 καὶ 1833 ἐκδεδομένα ⁴).

Ἀφ' ἑτέρου δέ, εὐρίσκομεν προικοσύμφωνα οὐδεμίαν περιέχοντα ρήτραν περὶ τῆς τύχης τῆς προικὸς λυομένου ἀτέκνου γάμου, θανάτῳ (λ.χ. προικοσύμφωνα τῆς 22 Ὀκτωβρίου 1816 ⁵, τῆς 27 Ἰουλίου 1826 ⁶ κλπ.).

Προσέτι εἶναι ἄξια παρατηρήσεως: Πρῶτον, ὅτι μεταξὺ τῶν προικοσυμφώνων τῶν περιεχόντων τὴν ρήτραν τῆς ἐπιστροφῆς τῶν προικιζομένων εἰς τοὺς πλησιεστέρους συγγενεῖς, ὑπάρχουν μερικά, εἰς τὰ ὅποια προστίθεται εἰς τὴν ρήτραν ταύτην ὁ χαρακτηρισμός, ὅτι ὁ ὅρος οὗτος ἀποτελεῖ *συνήθειαν τοῦ τόπου*.

¹ Ἀντιθέτως πρὸς τὴν Πάρων, εἰς τὴν Νάξον ἴσχυεν ἡ κοινοκτημοσύνη τῶν συζύγων ἐπὶ τῶν ἐπικτήτων. I. T. ΒΙΣΒΙΖΗ, Ναξιακὰ νοταριακὰ ἔγγραφα τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ Δουκάτου τοῦ Αἰγαίου (1538-1577), ἐνθ' ἀν., σελ. 140 καὶ σημ. 7, 8, ὡς καὶ τὰς ἐκεῖ παραπομπάς. Σημειωτέον ὅτι, καίτοι ἡ Πάρος κατὰ τὴν Φραγκοκρατίαν ἦτο συνδεδεμένη διοικητικῶς μετὰ τῆς γειτνιαζούσης Νάξου, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὑπέκειτο εἰς τὴν ἰδίαν μὲ ἐκείνην ξενικὴν νομοθεσίαν, ἐν τούτοις, λόγῳ τῆς μὴ ἐγκαταστάσεως πολλῶν καὶ δὴ ἐπιφανῶν Φράγκων ἐν Πάρῳ, αὕτη ὀλίγον μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς Φραγκικῆς κυριαρχίας ἀπέβαλε, κατὰ τὸ πλεῖστον, τὸ παρειαφρῆσαν ξενικὸν δίκαιον. Τοῦτο μαρτυρεῖται καὶ εἰς "Εκθεσιν τοῦ Ἐπαρχοῦ Νάξου Δημητρίου Ἀντων. Βισβίτση (ἡμετέρου πάππου) τοῦ ἔτους 1849, εὐρισκομένην ἐν σχεδίῳ παρ' ἐμοὶ καὶ ἀναφέρουσιν τὰ ἑξῆς: «Μολονότι καὶ ἡ Πάρος ὑπέπεσεν εἰς τὴν κυριότητα τῶν Ἑνετῶν, οὐδὲν διετήρησεν ἴχνος τῶν φεουδαλικῶν ἐθίμων καὶ τῆς κυριαρχίας τῶν κατακτητῶν, τὰ ὅποια κατήντησαν τοὺς χωρικοὺς τῆς Νάξου κατοίκους εἰς τοσαύτην ταπείνωσιν καὶ δουλοφροσύνην». — Ἡ κοινοκτημοσύνη τῶν συζύγων ἴσχυεν καὶ εἰς τὴν Σύρον. Α. ΔΡΑΚΑΚΗ, Τὸ ἐν Σύρῳ ἔθιμον τῆς κοινοκτημοσύνης, εἰς *Θέμιδα*, ΝΣΤ' (1945) 167 ἐπ.

² Παράρτημα ἀρ. 19.

³ Παράρτημα ἀρ. 28.

⁴ Ὑπὸ Π. ΒΑΛΛΗΝΔΑ, Τέσσαρα δικαιοπρακτικὰ ἔγγραφα ἐκ Πάρου τῶν ἐτῶν 1831-1833, εἰς *Ἐφημερίδα Ἑλληνικῆς καὶ ἀλλοδαπῆς Νομολογίας*, ἔτος 62 (1943), σελ. 323-326 (καὶ εἰς ἀνάτυπον).

⁵ Παράρτημα ἀρ. 20.

⁶ Παράρτημα ἀρ. 30.

οὕτως εἰς τὰ ἐκ Ναούσης (Πάρου) προικοσύμφωνα τῆς 11 Ἰανουαρίου 1820¹ καὶ 16 ἰδίου μηνὸς καὶ ἔτους² («ὡς συνήθως» ἢ «ὡς σύνηθες»), εἰς δὲ τὸ ὑπ' ἀρ. 172 καὶ ἀπὸ 8 Ὀκτωβρίου 1827 προικοσύμφωνον ἐκ Παροικίας (Πάρου)³ ἀναφέρεται «ἐὰν δὲ ἀποθάνωσιν ἄτεκνοι, τὰ ἀκολουθῶσι κατὰ τὸν τοπικὸν νόμον, ἐπιστρεφόμενων ὅλων τῶν προικοδοτιζομένων πραγμάτων εἰς τοὺς προθίμους συγγενεῖς». Καὶ δεύτερον, ὅτι εἰς οὐδὲν τῶν προικοσυμφώνων τῆς προκειμένης ἐποχῆς ἀπαντᾷ ἡ ἐξαίρεσις διὰ τοὺς γάμους εἰς οὓς ὁ μελλόγαμβρος θὰ ἐχειροτονεῖτο ἱερεὺς, καθ' ἣν, ἐν περιπτώσει λύσεως τοῦ γάμου θανάτῳ, μὴ ὑπαρχόντων τέκνων, εἰς τὸν ἐπιζῶντα σύζυγον περιέρχεται καὶ παραμένει, ἐφ' ὅσον ζῇ καὶ δὲν συνάπτει νέον γάμον, ἡ ἐπικαρπία τῆς ἀκινήτου περιουσίας τοῦ θανόντος. Ἐκεῖνο ὅμως, τὸ ὁποῖον προξενεῖ ἰδιαιτέραν ἐντύπωσιν καὶ παρουσιάζει δυσχερείας διὰ τὸν μελετῶντα τὸ ζήτημα εἶναι ὅτι συντάκτης τοῦ τελευταίου ὡς ἄνω προικοσυμφώνου τοῦ ἔτους 1827 ὑπῆρξεν ὁ νοτάριος Παροικίας Δημήτριος Χαμάρτος, ὅστις εἰς τὸ προικοσύμφωνον τοῦτο χαρακτηρίζει ρητῶς τὴν ἐν λόγῳ ρήτηραν, ὡς σύμφωνον πρὸς τὸν τοπικὸν νόμον.

Ὁ ἴδιος ὅμως Δημήτριος Χαμάρτος τὸ αὐτὸ ἔτος συνυπογράφει τὴν κατωτέρω ἀναφερομένην ἀπὸ 24 Αὐγούστου 1827 ἀπόφασιν τῶν δημογερόντων Παροικίας, δι' ἧς ὁρίζεται νὰ λάβῃ ὁ σύζυγος τὸ ἐπταμοῖριον τῆς κληρονομίας τῆς συζύγου, ὡς δημόσιος νοτάριος. Δύο ἔτη προηγουμένως ὑπὸ τὴν ἰδιότητά του ὡς δημογέροντος Παροικίας, συνυπογράφει τὸ ἀπὸ 30 Δεκεμβρίου 1825 πιστοποιητικὸν τῆς νοταρίας Παροικίας, δι' οὗ βεβαιοῦται ὅτι, κατὰ τὴν συνήθειαν τῆς νήσου, λυομένου θανάτῳ ἀτέκνου γάμου, ὁ ἐπιζῶν σύζυγος, ἐὰν δὲν ὑπάρχῃ διαθήκη, «κληρονομεῖ τὸ ἐπταμοῖριον ἀπὸ ὅλην τὴν κινητὴν καὶ ἀκίνητον περιουσίαν τοῦ ἀποθανόντος», εἰς δὲ τὸ Κριτήριον Πάρου, τὸ ἐκδὸν τὴν ἀπὸ 18 Δεκεμβρίου 1822 ἀπόφασιν, ἦτο Γραμματεὺς. Ἐπίσης πρέπει νὰ σημειωθῇ, ὅτι εἰς τὴν κατάρτισιν τῆς ἀνωτέρω Ἀπαντήσεως τῶν δημογερόντων τοῦ 1833 περὶ τῶν ἐθίμων συνέπραξε καὶ συνυπέγραψε ταύτην ὁ Δ. Χαμάρτος, ὡς Ἐπαρχιακὸς πλέον Εἰρηνοδίκης Πάρου.

Κατόπιν τῶν τόσων ἀντιφατικῶν πληροφοριῶν, προερχομένων μάλιστα, ἐνίοτε, ἀπὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον, εἶναι εὐλόγον νὰ γεννηθοῦν ἀμφιβολίαι διὰ τὴν ἀκρίβειαν τῆς ἐπὶ τοῦ 4ου ἐρωτήματος τῆς ὑπ' ἀρ. 330 Ἐγκυκλίου τοῦ Ὑπουργείου Δικαιοσύνης Ἀπαντήσεως τῶν Δημογερόντων τῆς Πάρου.

¹ Παράρτημα ὑπ' ἀρ. 21.

² Παράρτημα ὑπ' ἀρ. 22.

³ Παράρτημα ὑπ' ἀρ. 34.

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀπὸ τὰ σωζόμενα ἔγγραφα φαίνεται βέβαιον, εἶναι ὅτι τὸ μέχρι τοῦ 1755 ἔθιμικὸν καθεστὼς, καθ' ὃ ὁ ἐπιζῶν σύζυγος, κατὰ κανόνα, οὐδὲν ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομικὸν δικαίωμα ἐκέκτητο ἐπὶ τῆς περιουσίας τοῦ θανόντος συζύγου, ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19^{ου} αἰῶνος καί, πλέον ὠρισμένως, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἐπαναστάσεως εἶχε μεταβληθῇ.

Εἰδικώτερον, ἡ ἐξαίρεσις διὰ τὰ ἀνδρόγυνα, ὅπου ὁ ἀνὴρ ἐχειροτονεῖτο κληρικός, καὶ εἰς αὐτὸν ὁ ἐπιζῶν σύζυγος ἐκληρονόμει τὴν ἐπικαρπίαν τῆς ἀκινήτου περιουσίας τοῦ ἀποθανόντος συζύγου, ἣν διетήρει, ἐφ' ὅσον παρέμενεν ἐν χηρείᾳ, ἤρχισεν ἐπεκτεινομένη, ἐφ' ὅλων ἀνεξαιρέτως τῶν ἀνδρογύνων, καὶ ἀπὸ ἐξαίρεσις κατέστη ὁ κανὼν. Τοῦτο προκύπτει τόσον ἐκ τῆς ἀπὸ 2 Δεκεμβρίου 1824 ἀποφάσεως τῶν δημογερόντων Ναούσης¹, ὅσον καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι εἰς οὐδὲν ἀπὸ τὰ γνωστὰ προικοσύμφωνα τοῦ 19^{ου} αἰῶνος—καὶ εἶναι ἀρκετὰ τὸν ἀριθμὸν—ἀπαντᾷ ἡ ἐξαίρεσις διὰ τοὺς κληρικούς, ὡς συνέβαινεν εἰς τὰ μέχρι τοῦ 1755 προικοσύμφωνα. Βεβαίως, καὶ μετὰ τὴν μεταβολὴν ταύτην, οἱ προικίζοντες εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ τροποποιήσουν δι' ἐναντίας συμφωνίας τὸ νέον ἔθιμον καὶ νὰ συμφωνήσουν, ὅτι ἐπὶ ἀτέκνου γάμου οὐδὲν περιέρχεται εἰς τὸν ἐπιζῶντα σύζυγον ἐκ τῆς προικὸς τοῦ ἀποθανόντος, ἀλλ' ἅπανσα ἡ περιουσία του κληρονομεῖται ἀπὸ τοὺς πλησιεστέρους συγγενεῖς τούτου. Ὡς δὲ ἐλέγχθη, εὐρίσκομεν πράγματι εἰς πλεῖστα προικοσύμφωνα τοῦ 19^{ου} αἰῶνος τὴν ρήτραν τῆς ἐπιστροφῆς τῶν προικιζομένων εἰς τοὺς πλησιεστέρους συγγενεῖς, οὐ μὴν ἀλλὰ ἡ ὑπαρξίς τῆς ρήτρας ταύτης ἦτο τὸ σύννηθες συμβαῖνον μέχρι τῆς Βασιλείας τοῦ Ὁθωνος, ἀφ' ἧς ἀρχεται αὕτη νὰ σπανίζει, καὶ τέλος ἐκλείπει πλήρως.

Καὶ ἤδη ἐρωτᾶται, ἐὰν καὶ πότε ἤρχισε μεταβαλλόμενον καὶ τὸ ἔθιμον τοῦτο καὶ ἀντὶ τῆς ἐπικαρπίας ἐλάμβανεν ὁ ἐπιζῶν σύζυγος ἐκ τῆς περιουσίας τοῦ ἀποβιώσαντος τὸ 1/7 κατὰ κυριότητα.

Μέχρι τῶν χρόνων τῆς Ἐπαναστάσεως οὐδὲν ἔγγραφον συνηντήσαμεν προδίδον τὴν ὑπαρξιν ἐν Πάρῳ ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομικοῦ δικαιώματος τῶν συζύγων, καὶ δὴ ἐπὶ τοῦ 1/7 τῆς κληρονομικῆς περιουσίας κατὰ κυριότητα. Μόνον διαρκοῦντος τοῦ Ἀγῶνος ἐμφανίζεται τὸ πρῶτον ἡ ἀπὸ 18 Δεκεμβρίου 1822 ἀπόφασις τοῦ Ἀντεπαρχικοῦ Κριτηρίου Πάρου², ἐν συνεχείᾳ ἡ ἀπὸ 25 Σεπτεμβρίου 1823 ὁμοία³, ὡς καὶ ἡ τοῦ 1824 νοταριακὴ πρᾶξις⁴, ἐκ τρίτου τὸ ἀπὸ 30

¹ Ἀνωτέρω σελ. 136 καὶ σημ. 2.

² Παράρτημα ὑπ' ἀρ. 23.

³ Ι. ΒΙΣΒΙΖΗ, Ἡ πολιτικὴ δικαιοσύνη κλπ., ἐνθ' ἀν., 293 (ἀρ. ἐγγρ. 211).

⁴ Παράρτημα ὑπ' ἀρ. 24.

Δεκεμβρίου 1825 πιστοποιητικὸν τῆς νοταρίας Παροικίας (Πάρου)¹, ἔτι δὲ ἀπόφασις ἀνέκδοτος τῶν δημογερόντων Παροικίας τῆς 24 Αὐγούστου 1827.

Πλὴν τούτων ὅμως, ἔχομεν καὶ δύο διαθήκας συζύγων, ἀμφοτέρας τοῦ ἔτους 1826², δι' ὧν ἀπονέμεται εἰς τὰς συζύγους, ὡς *ἀνδρομοίριον* καὶ *κληρονομία*, ὠρισμένα ἀντικείμενα τῆς κληρονομίας τοῦ συζύγου ἢ μετρητά, ἀλλὰ χωρὶς νὰ προκύπτῃ τὶ ποσοστὸν ἐπὶ τῆς ὅλης κληρονομίας τοῦ διαθέτου συζύγου ἐκάλυπτον ταῦτα. Ἡ ὑπαρξὶς εἰς τὰς διαθήκας αὐτὰς τῶν ὄρων *ἀνδρομοίριον* καὶ *κληρονομία* ἐνδεικνύει, ὅτι κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ συντάξαντος αὐτὰς νοταρίου, ἡ σύζυγος εἶχεν ἐκ τοῦ νόμου δικαίωμα κληρονομίας ἐπὶ τῆς περιουσίας τοῦ ἀνδρός, καὶ δὴ ὡς δικαίωμα νομίμου μοίρας, καὶ ὅτι τὸ ἀφιέμενον εἰς αὐτὰς διὰ τῆς διαθήκης τοῦ συζύγου ἐγένετο πρὸς ἱκανοποίησιν τοῦ δικαιώματος τούτου· διότι, ἄλλως, δὲν θὰ εἰδικεύετο καὶ θὰ ὠνομάζετο *ἀνδρομοίριον* καὶ *κληρονομία*.

Προφανῶς, αἱ ἀνωτέρω διαθήκαι ἐνισχύουν πῶς τὰ ἐκτιθέμενα εἰς τὴν Ἀπάντησιν τοῦ 1833 περὶ τῶν ἐθίμων διὰ τὴν ὑπαρξὶν ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομικοῦ δικαιώματος τῶν συζύγων, χωρὶς ὅμως ν' ἀποτελοῦν καὶ ἀπόδειξιν περὶ τῆς ἐκτάσεως καὶ ἐπικρατήσεως τοῦ δικαιώματος τούτου, καὶ δὴ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1790.

Ἀλλά, δὲν ἀρκεῖ ἡ πενιχρότης καὶ ἀβεβαιότης τῶν ἀνωτέρω παρατεθεισῶν πηγῶν πρὸς ἔλεγχον τῆς Ἀπαντήσεως τῶν δημογερόντων Πάρου περὶ τοῦ ἐθίμου. Ἐπιπροσθέτως, παρουσιάζονται νοταριακαὶ τινες πράξεις τῶν ἐτῶν 1826 καὶ 1827, αἱ ὁποῖαι αὐξάνουν τὰς ἀμφιβολίας καὶ ἐπιτείνουν τὴν σύγχυσιν. Αἱ νοταριακαὶ αὗται πράξεις εἶναι: α) συμβιβαστικὸν τῆς 4 Ἰουλίου 1826³, β) ἐξόφλησις κληρονομικοῦ μεριδίου τῆς 6 Αὐγούστου 1826⁴, γ) διανομὴ κληρονομίας τῆς 6 Μαρτίου 1827⁵ καὶ δ) συμβιβαστικὴ ἐξόφλησις ὁμοίου μεριδίου τῆς 22 Μαΐου 1827⁶.

Τὰ ἔγγραφα ταῦτα ἐπὶ κληρονομίας ἀποβιωσάσης συζύγου ἄνευ τέκνων ἐφαρμόζουν τὴν τριμοιρίαν, ἣν χαρακτηρίζουν ὡς *συνήθειαν τοπικὴν*, κατὰ τὸν ἐξῆς τρόπον: Ἀφαιροῦνται τὰ ἔξοδα κηδείας, μνημοσύνων, ψυχικὰ κλπ. ἐκ τῆς κληρονομίας τῆς ἀποθανούσης συζύγου, ἐκ τοῦ ἀπομένοντος δὲ ἐκ τῆς περιουσίας τῆς λαμβάνουν, οἱ μὲν προσιμώτεροι συγγενεῖς τὰ 2/3, ὁ δὲ ἐπιζῶν σύζυγος τὸ 1/3· λίαν πιθανῶς πρόκειται ἐνταῦθα περὶ ἐσφαλμένης, ἴσως ἐκ προθέσεως, ἐφαρ-

¹ Παράρτημα ὑπ' ἀρ. 25.

² Παράρτημα ὑπ' ἀρ. 26 καὶ 27.

³ Παράρτημα ἀρ. 29.

⁴ Παράρτημα ἀρ. 31.

⁵ Παράρτημα ἀρ. 32.

⁶ Παράρτημα ἀρ. 33.

μογῆς τῆς Νεαρᾶς 26 Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου, ἣτις ἀπενέμει ἐν μερίδιον εἰς τοὺς συγγενεῖς, ἐν εἰς τὸν σύζυγον καὶ τὸ τρίτον διατίθεται εἰς τὰ ψυχικά¹. Τοῦλάχιστον, ἡ ὀνομασία εἰς τὰ ἔγγραφα τρίτου καὶ τριμοιρίας καθιστᾷ τοῦτο πιθανόν, τοσούτῳ μᾶλλον, καθόσον οὐδαμοῦ ἄλλοθεν, πλὴν τῆς Νεαρᾶς, δύναται νὰ στηριχθῇ διὰ τὴν Πάρων ἡ κληρονομικὴ αὕτη διανομή².

Ἐνταῦθα ἐξαντλοῦνται αἱ γνωσταὶ εἰς ἡμᾶς πηγαὶ καί, κατ' ἀνάγκην, θὰ μεταπέσωμεν εἰς ὑποθέσεις πρὸς λύσιν τοῦ ζητήματος.

Ὡς ἐξετέθη ἀνωτέρω, πιθανολογεῖται, ὅτι τὸ μέχρι τοῦ ἔτους 1755 βεβαιωθὲν ἐκ τῶν ἐγγράφων ὡς ἰσχύον εἰς τὴν νῆσον ἐθιμικὸν δίκαιον ἐτροποποιήθη μετέπειτα, ἐπεκταθέντος τοῦ ἐπὶ μόνου τοῦ γάμου κληρικῶν κρατοῦντος κληρονομικοῦ δικαίωματος ἐπικαρπίας τῶν συζύγων καὶ ἐπὶ τοῦ γάμου λαϊκῶν. Διὰ τὸ ἑπταμοίριον ὅμως οὐδεμίαν ἔχομεν ἔνδειξιν μέχρι τῶν χρόνων τῆς Ἐπαναστάσεως, ὅτι ἐκράτησε τοῦτο ἐθιμικῶς καὶ δὴ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1790. Βεβαίως, ἡ ἐν τῇ Ἀπαντήσει τῶν Δημογερόντων μνεία τοῦ ἔτους τούτου ὡς ἀφετηρίας μεταβολῆς τοῦ ἐθιμικοῦ δικαίου τῆς νήσου καὶ τῆς καθιερώσεως τοῦ ἑπταμοιρίου δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐφεύρημα τῆς φαντασίας τῶν δημογερόντων, ἀλλὰ πρέπει τὸ ἔτος τοῦτο νὰ συνδέεται μὲ γεγονὸς σχέσιν ἔχον μὲ τὸ κληρονομικὸν δικαίωμα τῶν συζύγων, χωρὶς ὅμως νὰ ἐπέφερεν ἀπαραιτήτως τὸ γεγονὸς τοῦτο καὶ τὴν εἰσαγωγὴν, καὶ δὴ ἔκτοτε τοιούτου ἐθίμου. Ἡ καθιέρωσις δὲ τούτου ὡς δῆθεν ἐθίμου, νομίζομεν ὅτι εἶναι ἐφεύρημα τῶν χρόνων τῆς Ἐπαναστάσεως.

Θεωροῦμεν δὲ ὡς πιθανώτερον, ὅτι κατὰ τὸ ἔτος 1790 σύζυγός τις, διεκδικῶν κληρονομικὸν δικαίωμα ἐπὶ τῆς περιουσίας ἀδιαθέτου ἀποθανόντος συζύγου, θὰ κατέφυγε πρὸς ἱκανοποίησίν του ὅχι εἰς τὸ τοπικὸν κριτήριον, τὸ ὁποῖον θὰ ἐφήρμοζε τὸ ἐθιμικὸν δίκαιον τῆς νήσου, ἀλλὰ εἰς τὸν ἀρμόδιον διὰ τὴν Πάρων Καδῆν Νάξου. Οὗτος, ἀποφαινόμενος, κατόπιν γνώμης τοῦ Μουφτῆ, συμφώ-

¹ Βλ. τὴν Νεαρὰν ταύτην εἰς I καὶ II. ΖΕΠΩΝ, J.G.R. I, 533 ἐπ. Περὶ αὐτῆς δὲ Γ. ΜΑΡΙΑΚΗΝ, Τὸ ἀστικὸν δίκαιον ἐν ταῖς Νεαραῖς τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων (Ἀθῆναι, 1922), 283 ἐπ. καὶ τοὺς αὐτόθι ἀναφερομένους, ἔτι δὲ Κ. ΤΡΙΑΝΤΑΡΗΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, Die Nouvelle des Patriarchen Athanasius, εἰς *Neugriechische - Jahrbücher*, 8 (1940), 136-146 (καὶ εἰς ἀνάτυπον), Γ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, Ἱστορία καὶ εἰσηγήσεις τοῦ Ρωμαϊκοῦ δικαίου (Ἀθῆναι, 1944), 1292-3.

² Σημειωτέον ὅτι κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν εἰς τὴν Μύκονον εἶχεν ἐφαρμοσθῇ, ἐν ἐπιγνώσει ἐσφαλμένως, ὑπὸ τοῦ ἐκεῖ Ἀρχιεπισκόπου ἡ Νεαρὰ 26 παρὰ τὸ ἰσχύον ἀντίθετον ἐθιμικὸν δίκαιον τῆς νήσου ταύτης. I. ΒΙΣΒΙΖΗ, Δικαστικαὶ ἀποφάσεις τοῦ 17^{ου} αἰῶνος ἐκ τῆς νήσου Μυκόνου, εἰς *Ἐπετηρίδα Α.Ι.Ε.Α.*, 7 (1957) (καὶ εἰς ἀνάτυπον), 104-5.

νως πρὸς τὸ Ὄθωμανικὸν δίκαιον θ' ἀνεγνώρισε διὰ τῆς ἀποφάσεώς του εἰς τὸν συζύγον τοιοῦτο δικαίωμα κυριότητος κατὰ ποσοστὸν ὅχι $1/7$, ἀλλὰ $1/2$ ἢ $1/4$ κλπ.¹ Ἡ ἀπόφασις ὅμως αὕτη δὲν θὰ ἐπέφερε καὶ μεταβολὴν τοῦ ἐθιμικοῦ δικαίου τῆς νήσου ἐν τούτῳ. Περὶ αὐτοῦ δὲν ἀφίνει ἀμφιβολίαν τόσον ἡ ἔλλειψις εἰς τὰ μέχρι τῆς Ἐπαναστάσεως ἔγγραφα μνείας τινὸς περὶ τοῦ δικαιώματος τούτου, ὅσον καὶ ἡ διατήρησις εἰς τὰ νομικὰ ἔγγραφα τῆς παλαιᾶς διατυπώσεως. Ἄλλως δέ, εἶναι γνωστόν, ὅτι ἡ σπανία εἰς τὰς τουρκικὰς δικαστικὰς ἀρχὰς προσφυγὴ κατοίκων τινῶν ἐνὸς τόπου καὶ ἡ ἀντίθετος πρὸς τὸ ἐθιμικὸν δίκαιον τοῦ τόπου των ἀπόφασις τῶν τουρκικῶν τούτων ἀρχῶν βάσει τοῦ Ὄθωμανικοῦ δικαίου δὲν ἐπροκάλει καὶ τὴν μεταβολὴν τοῦ ἐντοπίου ἐθιμικοῦ δικαίου, εἰς ὃ οἱ Ἕλληνες παρέμενον σταθεροί.

Διαρκούσης ὅμως τῆς Ἐπαναστάσεως ἐνδιαφερόμενοι συγγενεῖς τοῦ ἀποθανόντος συζύγου προσέφυγον εἰς τὸ Ἀντεπαρχικὸν Κριτήριον Πάρου, διεκδικοῦντες παρὰ τοῦ ἐπιζώντος συζύγου τὴν κληρονομίαν τοῦ ἀποθανόντος. Ἀντέπαρχος καὶ πρόεδρος τοῦ Ἀντεπαρχικοῦ Κριτηρίου Πάρου ἦτο τότε ὁ Παναγιώτης Βαφιόπουλος, ὅστις διετήρησε τὴν θέσιν ταύτην ἐπὶ ἀρκετὰ ἔτη. Οὗτος κατήγετο ἐκ Πελοποννήσου (Ἀρκαδίας), ὅπου ἀπῆντα, ὡς ἐσημειώθη, δικαίωμα ἑπταμοιρίου², καί, πιθανόν, κατὰ τὰς δίκας ἐκεῖνας νὰ ἔπεισε τοὺς συνδικάζοντας προεστῶτας εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τοιοῦτου δικαιώματος κατὰ τροποποίησιν τῶν ἀποφάσεων τοῦ Καδῆ μόνον ὡς πρὸς τὸ ποσοστὸν. Τοιουτοτρόπως δὲ ἔχομεν τὰς μνημονευθείσας ἀπὸ 18 Δεκεμβρίου 1822³ καὶ ἀπὸ 25 Σεπτεμβρίου 1823 ἀποφάσεις τοῦ Κριτηρίου τούτου⁴, αἵτινες ἀποτελοῦν καὶ τὰ πρῶτα γνωστὰ ἐκ Πάρου ἔγγραφα, ἀναγνωρίζοντα εἰς τοὺς συζύγους κληρονομικὸν δικαίωμα ἐπὶ τοῦ $1/7$ κατὰ κυριότητα.

Ὡς εἶναι εὐνόητον, κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὁ Ἀντέπαρχος ἥσκει πᾶσαν ἐξουσίαν, ἀσφαλῶς δὲ εἰς τὸ Ἀντεπαρχικὸν Κριτήριον ἡ γνώμη τοῦ Ἀντεάρχου θὰ ἦτο, συνήθως, ἡ κρατοῦσα, οἱ δὲ συνδικασταὶ Ἐπιστάται — ὀνομαζόμενοι ἀρχικῶς σύμβουλοι⁵ — θὰ εἶχον ἀπλῶς συμβουλευτικὴν γνώμην, ὡς δηλοῖ καὶ ὁ ὅρος σύμβουλος.

Προσέτι, ὁ Ἀντέπαρχος ἦτο, φυσικά, καὶ ὁ φορεὺς τῶν ἀντιλήψεων τῆς

¹ Τὰ περὶ κληρονομικοῦ δικαιώματος τῶν συζύγων κατὰ τὸ Ὄθωμανικὸν δίκαιον βλ. ἄνωτέρω εἰς σ. 135 σημ. 3, ὡς καὶ τὰς αὐτόθι παραπομπάς.

² Ἀνωτέρω-σελ. 3, σημ. 1.

³ Παράρτημα ἀρ. 23.

⁴ I. ΒΙΣΒΙΖΗ, Ἡ πολιτικὴ δικαιοσύνη, ἐνθ' ἀν., 293 (ἔγγρ. 211).

⁵ Περὶ τῶν Κριτηρίων τούτων βλ. I. ΒΙΣΒΙΖΗ, ἐνθ' ἀν., 58 καὶ 128.

Κεντρικῆς Διοικήσεως, αἵτινες, ὡς γνωστόν, ἀπέβλεπον ἐν προκειμένῳ εἰς τὴν νομοποίησιν τοῦ ἐν Ἑλλάδι κρατοῦντος μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δικαίου, διὰ τῆς καταργήσεως τῶν διαφόρων τοπικῶν ἐθιμικῶν δικαίων καὶ τῶν τουρκικῶν νόμων καὶ τῆς ἀντικαταστάσεώς των διὰ τοῦ εἰσαχθέντος παρ' αὐτῆς ὡς ἐπισήμου δικαίου, τοῦ Βυζαντινοῦ¹.

Ἐχοντες ὑπ' ὄψιν πάντα τὰ ἀνωτέρω, καταλήγομεν νὰ θεωροῦμεν ὡς βασιμώτερον τὸ ἐξῆς: Ἡ μόνη γενομένη ἐθιμικῶς τροποποίησις τοῦ μέχρι τοῦ ἔτους 1755 ἰσχύσαντος ἐν Πάρῳ δικαίου ἐπὶ τοῦ κληρονομικοῦ δικαιώματος τῶν συζύγων, ὑπῆρξεν ἡ ἐπέκτασις καὶ ἐπὶ λαϊκῶν τοῦ ἐπὶ ἀτέκνου γάμου μόνον κληρικῶν ἰσχύοντος πρότερον δικαιώματος ἐπικαρπίας.

Τὸ ἐμφανιζόμενον κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἐπαναστάσεως δικαίωμα ἑπταμοιρίου εἰσῆχθη διὰ τοῦ Ἀντεπαρχιακοῦ Κριτηρίου ἢ, μᾶλλον ὑπὸ τοῦ Ἀντεπάρχου, ἢ διότι κατὰ πλάνην ἐθεώρει τοῦτο ὡς σύμφωνον πρὸς τὸ ἐπίσημον δίκαιον τὸ εἰσαχθὲν κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν, ἢ διότι ἦτο κανὼν τοῦ ἐθιμικοῦ δικαίου τῆς ἰδιαιτέρας πατρίδος του, ὃν ἐνόμιζεν δικαιότερον τοῦ κρατοῦντος ἐν Πάρῳ. Ἐὰν ἀμφότεραι αἱ ἀποφάσεις τοῦ Κριτηρίου τούτου ἀναφέρουν, ὅτι ἡ διδομένη παρ' αὐτῶν λύσις ἀποτελεῖ τοπικὸν ἔθιμον ἢ ἐπικρατοῦσαν συνήθειαν, τοῦτο δὲν πρέπει ν' ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ἐτέθη ἀπλῶς διὰ νὰ παρουσιάζωνται αὗται μὲ περισσότερον κῦρος καὶ νὰ χρησιμεύσουν ὡς ἀφετηρία τροποποιήσεως τῶν μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης κρατούντων ἐπὶ τοῦ θέματος—πρᾶγμα δὲ ὄχι σπάνιον κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους.

Ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἐνισχύεται καὶ ἐξ ἄλλων δύο ἐνδείξεων. Πρῶτον· διὰ τὴν δευτέραν ἐκ τῶν ἀποφάσεων τούτων, τὴν τοῦ ἔτους 1823, παρεπονήθη ἡ χήρα σύζυγος πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τοῦ Δικαίου, θεωροῦσα αὐτὴν παράνομον, τὸ δὲ Ὑπουργεῖον, φαίνεται, εὔρε τὰ παράπονά της βάσιμα· διότι διὰ τοῦ ἀπὸ 16 Ἀπριλίου 1825 ἐγγράφου του πρὸς τὸ Ἐπαρχεῖον Πάρου διέταξε τὴν ἀκύρωσιν τῆς ἀποφάσεως ταύτης, τὸν δὲ Ἀντέπαρχον ν' ἀναφέρῃ τοὺς λόγους, οἵτινες τὸν ἤγαγον εἰς τὴν ἐκδοσιν αὐτῆς, ὡς καὶ ν' ἀποστείλῃ ἀντίγραφον τῶν τοπικῶν συνηθειῶν τῆς νήσου².

Δεύτερον· μετὰ τὴν ἄνω διαταγὴν τοῦ Ὑπουργείου Δικαίου, καὶ ὠρισμένως ἀπὸ τοῦ ἔτους 1826 ἐμφανίζεται εἰς τὰ νοταριακὰ ἔγγραφα ὡς κρατοῦσα, δῆθεν, τοπικὴ συνήθεια καὶ ἡ τριμοιρία, περὶ ἧς ἀνωτέρω³. Προφανῶς, ἐκ πληρο-

¹ Ἐνθ' ἀν., 85 σημ. 5, 112 ἐπ., ὡς καὶ τὰς ἐκεῖ παραπομπάς.

² Βλέπε τὴν διαταγὴν ταύτην τοῦ Ὑπουργείου Δικαίου εἰς I. ΒΙΣΒΙΖΗ, ἐνθ' ἀν., 425 (ἔγγρ. ἀρ. 464).

³ Σελ. 147.

φοριῶν τοπικῆς τινος ἀρχῆς ἢ καὶ τῆς Κεντρικῆς Διοικήσεως, ὅτι τὸ ἐπίσημον δίκαιον ἦτο ἡ τριμοιρία, ἐπεχειρήθη ἡ εἰσαγωγή καὶ ἐφαρμογὴ τῆς περὶ τριμοιρίας διατάξεως καὶ εἰς τὴν νῆσον Πάρον, ὡς ἰσχύοντος δικαίου.

Κατ' ἀκολουθίαν, ἡ Ἀπάντησις τῶν δημογερόντων Πάρου ἐπὶ τοῦ ἐρωτήματος τούτου δὲν παρουσιάζεται ἀκριβῆς.

Φαίνεται δὲ βέβαιον, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἐπαναστάσεως εἰς τὸ δίκαιον τῆς νήσου περὶ τοῦ κληρονομικοῦ δικαιώματος τῶν συζύγων ἐν περιπτώσει ἀτέκνου γάμου ἐπῆλθε πλήρης σύγχυσις καὶ ἀβεβαιότης, ἣτις ἔληξεν ὀριστικῶς διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ Βυζαντινοῦ δικαίου ὑπὸ τῶν ἰδρυθέντων ἐπὶ τῆς Βασιλείας τοῦ Ὁθωνος τακτικῶν δικαστηρίων. Εἰς τὴν ἀβεβαιότητα δὲ καὶ σύγχυσιν ταύτην ὀφείλεται, προφανῶς, τὸ ἐσφαλμένον τῆς Ἀπαντήσεως τῶν δημογερόντων.

Τέλος, διὰ τῶν δημοσιευομένων ἐν τῇ παρούσῃ ἐγγράφῳ δίδεται μία εἰκὼν περὶ τῶν ἐν τῇ πράξει καταβληθεισῶν προσπάθειῶν καταργήσεως τοῦ ἐθιμικοῦ δικαίου τῶν διαφόρων μερῶν πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἐνοποιήσεως τοῦ δικαίου, ἀντικαθισταμένων τῶν ἐθίμων διὰ τοῦ εἰσαχθέντος κατὰ τὸν Ἀγῶνα ἐπισήμου δικαίου.

Τὸ ὅτι ἡ προσπάθεια αὕτη δὲν ἐτελεσφόρησε τότε ἦτο φυσικόν, μεταξὺ δὲ τῶν διαφορῶν λόγων τούτου πρέπει νὰ καταλέξωμεν καὶ τὸ ἀκατάλληλον τῶν ἐφαρμοστῶν τοῦ δικαίου κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, οἵτινες ἐστεροῦντο νομικῶν γνώσεων, καὶ ἀντὶ τῆς ἐνοποιήσεως ἐπέφερον πολλάκις σύγχυσιν καὶ ἀβεβαιότητα, ἣτις ὅμως πρέπει νὰ κατέστησεν ὄχι μόνον εὐπρόσδεκτον, ἀλλὰ καὶ ἐπιθυμητὴν ἀπὸ τοὺς ἐνδιαφερομένους τὴν διὰ τῶν τακτικῶν δικαστηρίων ἐπὶ Βασιλείας ἐπελθοῦσαν σταθερότητα, διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ ἐπισήμου, τοῦ Βυζαντινοῦ δικαίου.